

Akmens motyvas Kazio Sajos prozoje vaikams

Irena BALIULĖ

Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *Kazys Saja, proza, našlaičio, akmens motyvai, siužetas, poetinė raiška, moralinė etinė problematika.*

Kazys Saja lietuvių vaikų literatūroje užima tvirtą vietą apysakomis pasakomis *Ei, slėpkitės* (1971), *Už nevarstomų durų* (1977), *Pasaka apie du karalius* (1981), *Būrimas obuolio sėklomis* (1985) ir kt. Realybės vaizdai čia sumaniai derinami su fantastiniais, pagrįstais 10–12 metų vaiko psichologija. Šio žanro kūrinuose naudojama grotesko ir abstrakcijų kalba, skirta svarbiausiai rašytojo kūrybos problemai – „jam rūpi mūsų žmogaus moralė, etika“ (Urb a 2002, 16).

Savo kūrybinį kelią rašytojas pradėjo realistinių apsakymų knyga *Klumpės* (1958), kur randame nemažai paties autoriaus vaikystės prisiminimų, sunkios našlaičio dalios realijų. Ir šiame rinkinyje, ir 1980 metais išleistoje Sajos apsakymų rinktinėje *Klumpės* akmens motyvas matomas beveik kiekviename apsakyme. Ypač išgarsėjo Sajos apsakymas „Šlubis“, kurio centre – *kitokio* paauglio konfliktas su aplinka. Akmuo pasakojime – tai vaikų „karo“ ginklas, *ragatkė*, „kuri lietuviškai vadinama timpa“ (S a j a 1980, 86), šoviniai, bausmės už nepaklusnumą priemonė. Kai visų nubaustas Julius žūva, išgelbėdamas kitus nuo sprogo, akmuo tampa nepelnyto ir beprasmiškos pažeminimo simboliu, t. y. šis įvaizdis iš siužeto lygmens pereina į poetinės raiškos lygmenį. Kituose apsakymuose aptinkame akmens motyvą kaip kaimo žmogaus kalbos stilistinės raiškos priemonę: „galėjai į akmenis kaip varlelė ištižti“ (S a j a 1980, 17); „atremdavo man į kelius sunkią kaip akmenį galvą“ (Ibid., 103) ir pan.

Daugelyje apsakymų vaizduojama kaimo vaikų kasdienybė. Štai apsakymas „Trys našlaičiai“: „Šuo Runis, katinas Rainis ir aš – visi trys buvome našlaičiai ir tarnavome tam pačiam šeimnininkui – Dzidoriui Klevinskiui“ (Ibid., 34). Šiame pasakojime našlaičio ir akmens paralelė, pažįstama iš tautosakos, sudaro siužeto pagrindą: akmuo įdėtas į maišą katinui paskandinti, o šuo ir našlaitis vežimu išvežami iš namų kaip nebereikalingi, kaip *sunkinantys* našle likusios šeimnininkės gyvenimą. Savotišką akmens – gyvenimo paralelės – apibendrinimą, sąsają su K. Sajos visos kūrybos problematika randame apsakyme „Kelias į jūrininkus“:

Dabar man atrodo, kad kiekvienas iš mūsų nešame ne kryžių, o akmenį – vienas sunkesni, kitas lengvesni. Nešame jį iš tikrųjų ne žiedais barstytu keliu, kad galėtume įmūryti į gražų rūmą, kurį žmonių kartos stato savo palikuonims. Ir kuo didesni, kuo vertingesni akmenį mums pavyksta pakelti, kuo toliau mes jį nunešam, tuo linksmiau širdyje, tuo labiau mus myli ir gerbia kiti. Ir ne tik likimo ranka, o pats žmogus šį akmenį privalo susirasti. O rūmams reikia ir grubaus granito, ir margojo marmuro, ir žėrinčių brangiųjų akmenų. Todėl vieni daugiau pavargsta juos nešdami, o kiti – jų ieškodami. Kad būtų lengviau, žmonės susiranda draugų. Toks jau mūsų būdas – savo džiaugsmams ir vargais dalintis su tais, kuriuos myli (Ibid., 141).

Akmens ir gyvenimo sąsają matome ir naujausioje Kazio Sajos knygoje vaikams ...*Kurio nieks nemylėjo* (2005), turinčioje paantraštę: romanas jaunajam skaitytojui. Ši knyga labiau išikomponuoja į šiuolaikinių realistinių Vytauto Račicko, Bitės Vilimaitės, Algimanto Zurbos ir kt. apysakų paaugliams kontekstą. Tyrinėtojas Kęstutis Urba priskiria šias apysakas sinkretinės konstruktyviosios apysakos tipui, kur „beprasmiška būtų narplioti, kokią idėją kiekvienas charakteris pateikia: jis perteikia gyvenimo autentiką“ (Urba 2002, 13). Dabarties tema, šių dienų vaikų gyvenimas ir jo problemos yra artimos ir pažįstamos skaitytojui. Lietuvių rašytojų nuostata: „nuo moralinio maksimalizmo iki skepticizmo – labai nedidelis atstumas. Todėl būtina skiepyti vaikams moralinį atsparumą, būtina juos ruošti nusivylimams: tegu nuo mažų dienų žino, jog laukia jo ne viena nesėkmė“ (Žilinskaitė 1979, 217).

Naujojoje Sajos knygoje gausu mūsų dienų aktualijų, kasdienybės vaizdų: asocialios šeimos, jų verslai, butis, tarpusavio santykiai, tėvystės problemos, gyvenimas vaikų namuose, nusikaltėlių ir kriminalistų pasaulis. Visa tai tarsi nuteikia, kad skaityti bus niūru, tuo labiau kad pasakojimo pradžios erdvė – senos kapinės. Skaitytoją suintriguoja pasakojimas apie akmenį netoli kapinių tvoros, ant kurio nežinia kas iškalė užrašą: „Eik šalin! Čia guli tas, kurio jūs nemylėjote“ (Saja 2005, 7).

Vis dėlto Sigitos Staipos, pagrindinio veikėjo, istorija optimistinė – jo meilės ir namų paieškos baigiasi laimingai. Tikrasis berniuko tėvas Jomantas, auklėtoja Tilė kuria bendrą gyvenimą gimtojoje tėvo sodyboje, o būsimos laimės talismanas – sena girnapusė, ant kurios pastovėjus išsipildo visi norai.

O stebuklas, kurio visi laukia, – meilė. Filosofinę šios minties prasmę atskleidžia Vaclovo Into, Mosėdžio akmenų karaliaus, žodžiai: „Juk visi tie medžiai, paukščiai, bitės, gėlės... pagaliau mes patys, mano lazda ir mano barzda – viskas iš to paties akmens, iš tos pačios materijos!“ (Ibid., 122). Buvimo prasmę tai materijai suteikia tik meilė. Knygoje papasakota Mosėdžio akmenų karaliaus Vaclovo Into gyvenimo istorija suteikia savotišką apibendrinimo kontekstą berniuko Sigitos istorijai. Ši knygos dalis labai svarbi skaitytojui ir pažintine prasme. Sigitos tėvas Jurgis Jomantas vaikystėje susidraugavo su Vaclovu Intu. Juos jungė meilė akmeniui, tikėjimas akmens galia. Jurgis net sergančią mamą bando gydyti Bartuvos ak-

menėliais: „Pririnko visą saują pačių gražiausių, glotniausių akmenėlių. Pamėgino – vieną pats be didelio vargo prarijo ir parnešė gulinčiai mamai“ (Ibid., 27). O kai skaitytojas supažindinamas su jaunu gydytoju Vaclovu Intu, nuskamba ta pati gaida: „Išgirdęs apie kokį nors akmenį, kurį melioratoriai, laukų tvarkytojai, ruošiasi giliai užkasti arba susprogdinti, Intas skubėdavo jo gelbėti tarsi kokio nelaimės ištikto ligonio“ (Ibid., 28). Intas Jurgį moko kantrybės ir dirbant su akmeniu, ir bendraujant su žmonėmis. Taip Mosėdyje atsirado akmenų alėjos, o girnapusės puošė kelią į akmenų sodą. Beje, girnų akmuo, jau palytėtas žmogaus rankos, igauna savotišką šventumo aureolę, Jurgelio *baba*, apie girnapusę, pakabintą ant šulinio svirties, taip sako: „Kai tu semdavai vandenį, tas akmuo iškildavo kaip ostija kunigo rankose, aš atsidūsėdavau *amžinatilsį* už tuos, kurie tą girnapusę glostė, maldami meldėsi, dainas dainavo...“ (Ibid., 29). Todėl kai Jomantas su Sigitu kuria naują gyvenimą, jų laimės talismanas yra ta pati girnapusė, ta pati senoji sodyba.

Mosėdis yra netoli Orvidų sodybos, apie kurią šioje knygoje rašoma: „Keliauninkai dar užsuka į Orvidų sodybą, kur stūksojo aukštesnis už trobą akmenų kalnas. Tarytum apgriuvus ir nebaigta statyti pasakų pilis, papuošta kalinėto akmens plokštėm, skulptūrom, šaknim į viršų „augančiais“ medžiais, kitokiom keistenybėm“ (Ibid., 120). Taip į apysakos siužetą įtraukiama informacija apie žymias Lietuvos vietas. Daugeliui skaitytojų tos vietos pažįstamos, kitiems kyla noras jas aplankyti. O Vaclovo Into gyvenimo filosofija suteikia kūriniui simbolinę prasmę, nusako šio kūrinio pagrindinę mintį: „galynėtis su akmeniu kur kas lengviau negu paveikti užsispyrusį žmogų. Bet visų sunkiausia ryžtis bent kiek aptašyti save“ (Ibid., 28).

Analizuojant Sajos kūrybą svarbus tampa personažo lygmuo, kuris „gali atskleisti svarbias atskiro teksto (ar visos autoriaus kūrybos) atramas, pasaulio, žmogaus ir žmonių bendravimo koncepcijas“ (Jakonytė 2005, 94). Knygos ...*Kurio nieks nemylėjo* pagrindinis veikėjas Sigitas yra 7–8 metų berniukas, labai anksti pradedantis pažinti gyvenimą. Realistinės jo elgetavimo, pabėgimo nuo socialinių darbuotojų, kovos dėl išlikimo scenos prikausto skaitytojo dėmesį. Sigitas dar vaikas, jo moralinės nuostatos dar nesusiformavusios, „lemiamos įtakos vaiko pažiūroms, nusistatymui, interesams, vaiko emocinei reakcijai į aplinkos įvykius turi tėvai, artimiausi draugai, mokytojai ir kai kurie kiti suaugusieji“ (Gučas 1990, 190). Sigitos tėvui paauglystėje toks žmogus buvo Intas. Pasakojant apie Sigitą suaugusiųjų nenuovokumą liudija vaikų namų, į kuriuos patenka berniukas, aplinka. Vaikų namuose lyg ir stengiamasi sukurti tokią erdvę, kad vaikai jaustųsi kaip namie, kad jiems nieko netrūktų. Tačiau visa tai tik dar labiau sustiprina tikrų namų, artimų ryšių ilgesį. Vaikų namų auklėtojai kūrinių personažų sistemoje yra antraeiliai veikėjai, bet jie svarbūs, atskleidžiant pagrindinę kūrinių mintį. Dažnai vaikai jų nemėgsta, susigalvoja visokių pravardžių. Sajos knygoje tik pradinukų numylėtinė auklėtoja turi gražią pravardę – Malonės Pilnoji. Ji ir nulemia tolesnį Sigitos likimą. Į vaikų namus Sigitas patenka jau daug ką gyvenime patyręs. Ypač

išsamiai pasakojama, kaip Sigitas po tėvų konflikto užrakinamas kelioms dienoms kambaryje: „Sigitas tik sapnavo, nebesuvokdamas, ar dabar diena, ar naktis. Namuose nebeliko kitokio maisto, kitokio gėrimo – tik ta bidone prarūgusi broga“ (Ibid., 54). Sigitas gelbėdamasis elgiasi išradingai: bando trimituoti, iškabina skara – nori atkreipti žmonių dėmesį, „kad šitam bute dar yra „gyva dvasia“ (Ibid., 55). Vargano bulvių kepimo scena labai primena panašią Vytauto Račicko *Zuikos padūkėlio* (1985) sceną. Tai panašaus likimo veikėjai kelia tokias prisiminimų asociacijas. Čia reikia paminėti ir 2004 m. pasirodžiusią Bitės Vilimaitės apysaką *Mergaitės romanas*, kur pagrindinė veikėja Elzė. Ir Sigitas, ir Elzė tarsi išlikimo šiame pasaulyje pamatą saugo prisiminimą apie mamos ir tėvo meilę, rūpinimąsi. Elzė, atsidūrusi vaikų namuose, yra pranašesnė kitų vaikų atžvilgiu – ji turi mamą, turi tėtį, nors jie ir mirę. Tėčio balsas saugo Elzę kritiniais momentais, neleidžia palūžti. Ir Sigitas, ir Elzė yra kūrybingi vaikai. Kulminacinė Sajos pasakojimo scena – Sigitas skaito svečiams savo eilėraštį, kuriame išsakyti laimę lemiantys dalykai: mama, tėtis, namas, šunelis, meilė. Elzė iš Vilimaitės apysakos irgi jaučiasi tvirta, nes turi namus, nors ten ir negyvena. Mergaitė mano, kad ten gali slėptis nuo svetimų akių, gali turėti savo kampelį, kaip tas paukštis, kuris tvarko savo lizdą. Čia kaip ir Sajos knygoje ieškoma vaikų ryšio su suaugusiaisiais: „O kurgi buvo žmonės, kurie matė, stebėjo Elzės gyvenimą toje netvarkingoje šeimoje <...> Pagaliau prapuolė ir tos dvi giminaitės, kaime prie kūdros tvirtinusių, kad labai myli mergaitę“ (Vilimaitė 2004, 16).

Stipriausias psichologinis sukrėtimas Sigitui iš Sajos kūrinio – motinos nužudymas, kurio liudininku jis tapo:

Moteris pasuko į tarpuvartę ir dingo Sigitui iš akių. Ir tada driokstelėjo šūvis. Paskui dar vienas.

– Mama! – suriko Sigitas ir puolė žiūrėti, kas ten atsitiko. <...> Laima Snaipienė gulėjo aukštiekninka sniege ir išplėtus akis žiūrėjo į žiemos dangų“ (Saja 2005, 116).

Anot psichologų, „emocijos ir jausmai turi didelę įtaką vaiko psichikai, pagreitina arba sulėtina mąstymą, daro jį produktyvesnį, grūdina ar silpnina vaiko valią“ (Gaižutis 1982, 82).

Sigitas tikėjosi, kad tai, ko jis labiausiai trokšta, suras, kai ras savo tikrąjį tėtį: „Kiek kartų Sigitui kliuvo vien dėl to, kad mama nemylė tėčio, o tėtis – mamos, kad jie patys sau nebepatinka“ (Saja 2005, 56). Viltinę finalą ir meilės paieškas išreikšti padeda ir akmens motyvas. Akmuo sujungia Jurgio Jomanto paauglystės tikėjimą meile su sūnaus Sigito viltimi. Ant girnapusės jis „buvo ratu iškalęs vieningą žodį STEBUKLAS. Jam užteko aštuonių raidžių – ta pati „s“ ženklino ir žodžio pradžią, ir pabaigą“ (Saja 2005, 123).

Sajos pasakojimo kompozicija nėra chronologinė. Kiekviename knygos skyriuje yra svarbiausias įvykis, susietas su Sigito siužetine linija. Pasakojimas turi autorinę įžangą, kuri suteikia visų įvykių vertinimui stiprų emocinį atspalvį, netgi balansuoja ties sentimentalumo riba. Ir šioje knygoje rašytojas lieka ištikimas

didaktinėms ir moralizavimo intonacijoms, kurios, žinoma, paryškina etinę problematiką, nesikerta su vaikų literatūrai keliamais reikalavimais. Iš tikrųjų, nėra nė vieno, kuris, Sajos žodžiais tariant, „nebūtų buvęs kam nors šiurkštus ir neteisingas, ką nors atstūmęs, nuskriaudęs, nepelnytai žmogaus nekentęs ar nemylėjęs“ (Ibid., 8). Ir vis dėlto labiausiai skaitytoją veikia ir vienokias ar kitokias išvadas daryti verčia Sigito Snaipos paveikslas. Emocine prasme skaitytoją jaudina tokios scenos, kaip su benamiu šuneliu, kai Sigitas nakvojo šieno kupetoj: „Rytą šuo palydėjo jį iki pirmosios autobusų stotelės priemiestyje, o toliau su juo eiti ar važiuoti nesiryžo. Inkštė, vizgino uodegą tarsi įkalbinėdamas – ir tu neik ten, ir tu nevažiuok. Pasilik su manim...“ (Ibid., 35). Autoriaus sumanyta savarankiška tėvo Jomanto, kriminalisto Tidiko siužetinė linija išplečia siužetą, leidžia kalbėti apie autoriaus sumanytą rašyti romaną. Su romano žanru ypač šią knygą sieja meilė – svarbiausia šio kūrinio tema, drauge ir patosas, o juos išryškinti padeda akmens motyvas.

Kalbant apie Sajos kūrybą dažnai iškyla adresato problema, akivaizdi ir šiame kūrinyje. Sigitas – 7–8 metų berniukas, bet jo gyvenimo patirtis sietų jį su tradiciškai suvokiamu paauglių pasauliu. Kaip tik šio amžiaus skaitytojui rūpi pažinti jį supantį pasaulį, traukia realistinis pasakojimas. Ir rašytojų dėmesys taip pat „kryps-ta į tuos, kurie neša tą našta klupdami ir vėl pakildami, siekdami tiesos ir gėrio, ieškodami atsakymo į daugelį skaudžių klausimų“ (B u b n y s 1979, 181). Niūrios realybės pojūtį švelnina Sajos knygos ...*Kurio nieks nemylėjo* (dail. A. Tarabilda) apipavidalinimas, maloni skyrių pavadinimų, puslapių grafika. Knyga, eilėraštis, aktoriniai gabumai tampa viena iš sąlygų išsikapstyti, nepražūti ir Račicko, ir Vilimaitės, ir Sajos knygų herojams. Pats rašytojas Kazys Saja ne kartą yra minėjęs tokią savo vaikystės patirtį: „Ak, kaip aš dėkingas vaikystės knygoms, kurios žadino mano vaizduotę ir iš kiekvieno puslapio tarytum kuždėjo man: „Nenusimink ir nenuleisk rankų“ (IKPAK 2002, 29).

Taigi akmens motyvas Kazio Sajos kūrinuose vaikams yra susijęs su tautosakoje esančia akmens ir našlaičio paralele. Ypač ši paralelė išryškėja ankstyvuosiuose rašytojo apsakymuose vaikams, kur gausu autoriaus vaikystės patirties, to laikotarpio kaimo autentikos. Naujojoje Sajos knygoje ...*Kurio nieks nemylėjo* akmens ir našlaičio paralelė papildoma gyvenimo, meilės motyvu. Akmuo tampa jaunojo veikėjo ištvermės, išbandymų simboliu, kartu tai ir viltingas žiūrėjimas į ateitį kaip į didžiausią stebuklą atradus ryšį su savo artimaisiais. Akmuo šiame pasakojime yra siužeto elementas, poetinės raiškos priemonė. Rašytojas knygoje suderina iš ankstyvosios kūrybos atėjusį autobiografinį pasakojimą, vaikystės socialinį foną su šiuolaikinio vaiko vaizdavimu vertinant moraliniu ir psichologiniu aspektu. Pasakojimas apie Lietuvos akmenų karalių Vaclovą Intą, Mosėdį yra svarbus skaitytojui pažintiniu požiūriu. Skaitytojams paaugliams ypač trūksta naujesnių tokio pobūdžio skaitinių.

Literatūra

- Saja 1980 – Kazys Saja, *Klumpės*: apsakymų rinktinė, Vilnius: Vaga.
- Saja 2005 – Kazys Saja, ...*Kurio nieks nemylėjo*, Vilnius: Alma littera.
- Vilimaitė 2004 – Bitė Vilimaitė, *Mergaitės romanas*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Bubnys 1979 – Vytautas Bubnys, „Atvirai apie šią dieną“, *Šiuolaikinės vaikų literatūros problemos*, Vilnius: Vaga.
- Gaižutis 1982 – Algirdas Gaižutis, *Vaikystė ir grožis*, Kaunas: Šviesa.
- Gučas 1990 – Alfonsas Gučas, *Vaiko ir paauglio psichologija*, Kaunas: Šviesa.
- ĮKPAK 2002 – Į koki pasaulį atvedė knyga: pokalbis su Kaziu Saja, *Rubinaitis*, 2001, nr. 1(13).
- Jakonytė 2005 – Loreta Jakonytė, „Žmonės po ledu: veikėjų branduolys Renatos Šerelytės prozoje“, *Darbai ir dienos*, 2005, nr. 42, 93–104.
- Urba 2002 – Kęstutis Urba, „Apysaka paaugliams: meninio sprendimo būdai“, *Lietuvių apysaka vaikams: žanro modifikacijos*, Šiauliai: ŠU leidykla.
- Žilinskaitė 1979 – Vytautė Žilinskaitė, „Ugdyti moralinį atsparumą“, *Šiuolaikinės vaikų literatūros problemos*. Vilnius: Vaga.

The Motif of Stone in Children's Literature by Kazys Saja

Summary

Keywords: *Kazys Saja, prose, motif of stone, plot, poetical expression, moral ethical topic.*

The motif of stone in children's literature by Kazys Saja is related with the parallel between a stone and an orphan traced in the folklore tradition. This parallel is especially evident in the writer's early short stories for children, full of childhood experiences, authenticity of village of that period. In the new book by Saja ... *Kurio nieks nemylėjo* (Whom Nobody Loved) (2005), the parallel between a stone and an orphan is complemented with the motif of life and love. A stone becomes the symbol of a young man's endurance test; and it is also a hopeful look forward to the future where the greatest miracle is the link with close people. A stone in this story is an element of the plot, a means of poetic expression. The story of the Lithuanian King of Stones Vaclovas Intas, *Orvidai* Place are also very significant for the readers from the cognitive point of view.

Irena BALIULĖ
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[irena.k@cr.su.lt]